

“Mission impossible?” Missionarissen als geografen en cartografen (ca. 1820-1920)

door

Dirk VAN OVERMEIRE

(associate researcher KU Leuven)

De geografische onzekerheden van het evangelische werkveld stelden christelijke missionarissen zwaar op de proef. Zij zochten die beter te begrijpen vanuit een terreinstudie met sterk cartografische inslag. De wetenschappelijke uitvoering hiervan faciliteerde de toegang van missionarissen tot leidende geografische genootschappen en tijdschriften in Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk. Zij lieten missionarissen over de lange negentiende eeuw uitgroeien tot een vrij selecte, maar verscheiden groep van onderzoekspartners in een ontluikende moderne geografie. Toch verliep die interactie niet altijd zonder slag of stoot. Verschuivingen in het politiek, religieus en wetenschappelijk klimaat in Europa legden vaak ernstige beperkingen op aan de missionaire vrijheden in het delen van geografische kennis.

Trefwoorden: missionarissen, imperialisme, geografie, geografische genootschappen, moderniteit

“Mission impossible?” Missionaries as geographers and cartographers (c. 1820-1920)

The geographical uncertainties of the field of evangelical greatly tested Christian missionaries. These they sought better to understand through a study of the terrain with a main cartographical objective. The scientific execution facilitated missionary access to leading geographical societies and journals in France, Germany and the United Kingdom. They allowed missionaries over the long nineteenth century to grow into a rather small, but varied group of research partners in an emerging modern geography science. This interaction did not always go without struggle. Shifts in the political, religious and scientific climate in Europe often placed severe restrictions on missionary freedoms in the exchange of geographical knowledge.

Keywords: missionaries, imperialism, geography, geographical societies, modernity

“Mission impossible?” Les missionnaires comme géographes et cartographes (c. 1820-1920)

Les incertitudes géographiques dans le domaine évangélique ont mis les missionnaires chrétiens fort à l'épreuve. Ils préféraient les comprendre par une étude de terrain, caractérisée par un fort impact cartographique. Le cadre d'exécution scientifique en a facilité l'accès missionnaire aux sociétés et revues de géographie de premier plan en France, en Allemagne et au Royaume-Uni. Celles-ci ont permis aux missionnaires tout au long du dix-neuvième siècle d'évoluer avec un groupe partenaire de recherche, assez restreint, mais très divers, dans la lente émergence d'une géographie moderne. Cette interaction ne se faisait pas toujours sans luttes.

Les changements politiques, religieux et scientifiques en Europe imposaient souvent des restrictions sévères aux libertés missionnaires dans l'échange d'une connaissance géographique.

Mots-clés: missionnaires, impérialisme, géographie, sociétés de géographie, modernité

Onderzoekscontext en vraagstelling

Ongeacht hun kerk of geloofsgemeenschap legden christelijke missionarissen (of zendelingen) zich in de eerste plaats toe op de evangelisatie. Voor andere taken dan geloofsoverdracht was er weinig tijd. Desondanks keerde de natuurlijke en culturele diversiteit van de geografisch context van die missionaire activiteit wel vaker als een breekpunt terug (Endfield 2011; van der Heyden & Feldtkeller 2012). De kruisbestuiving tussen de blik van missionarissen en geografen kende dan ook een lange voorgeschiedenis. Grondleggers van de moderne geografie als Alexander von Humboldt (1769-1859) of Ferdinand von Richthofen (1833-1905) erkenden in de Vlaamse minderbroeder en missionaris in China, Willem van Rubroeck (ca. 1215-ca. 1279), zelfs de oudste christelijke voorloper van hun discipline (Van Overmeire 2017, p. 22). Toch verwierf die interactie pas echt een meer gefundeerd, structureel en regulier karakter na de heropleving van de brede christelijke missiebeweging (Zorn 2007; Dujardin 2016) én de versnelde opkomst van de geleerde genootschappen in de lange negentiende eeuw (Livingstone 2005; van der Heyden & Feldtkeller 2012).

De geleerde genootschappen functioneerden daarbij als wetenschappelijke contactpunten waar missionarissen occasioneel eigen studies konden presenteren, en in speciale zittingen met deskundigen uit het vakgebied in discussie gaan. Een missionaire ankerplaats bij prioriteit was de open wetenschapsomgeving van een Europees overkoepelend netwerk van geografische genootschappen (Livingstone 2005; Vandersmissen 2009; Heffernan 2011). De recente missie- en wetenschapshistoriografie blijft wel enigszins verdeeld over hoe missionarissen de overdracht aan specialistische kennis en skills vanuit die geleerde genootschappen hebben geïntegreerd in de toerusting van het eigen geografisch onderzoek.

Een eerste, multidisciplinaire opvatting houdt in dat missionarissen de nieuw verworven intellectuele bagage primair zijn gaan inzetten in de uitbouw van de geografie als een moderne seculiere wetenschap. Daar zat ook een sterk imperialistische dimensie aan. Geografische genootschappen trokken de missionarissen, al dan niet vrijwillig, mee in bad van de wetenschappelijke inrichting en versterking van een met koloniale machtshebbers gedeeld werkterrein (Driver 2001; Carey 2011). Die geografische studieopdracht voor buitenkerkelijke doelen holde een wetenschappelijke inzet voor de eigen missionaire kerntaak fel uit. Daarnaast springt echter een tweede, meer interdisciplinaire visie in het oog. Die vertrekt van een overstijgende werkzaamheid van geografische genootschappen bij de wetenschappelijke ondersteuning van de eigen functionele slagkracht van de missionarissen op het terrein (Henkel 1989; Harries 2007, Brickell 2012).

De onderzoekshypothese luidt derhalve dat die bijzondere religieuze articulatie dan ook terug te vinden kan zijn in eigen procedures, voorschriften en praktijken die de missionaire studie van de geografie hebben omringd. Het is die weinig bekende, véél selectiever gerichte basisinsteek welke bijkomend licht kan werpen op de vaststelling volgens D. N. Livingstone (2000, p. 417) dat “particular cases [van missionaire exploratiereizen en de afgeleide popularisering van geografische denkbeelden, red.] certainly do not exhaust the geographical significance of the missionary imperative”.

Gezaghebbende praktijkvoorbeelden uit eigen kring van hoe missionarissen in een proactieve moderne studie van geografie tewerk konden gaan, bleven in elk geval

lange tijd behoorlijk schaars. Theologische en exegetische curricula van missionaire studieopleidingen steunden ook nauwelijks op een (her-)oriënterende verdieping vanuit een geografische wereldkennis (Van Overmeire 2017, pp. 100-113). Het meest tot de verbeelding sprekend, ook bij een breder publiek van roomskatholieke geestesverwanten, was misschien wel het missionaire icoon David Livingstone (1813-1873). Die protestantse zendeling liet zich onder de schijnwerpers van de “Royal Geographical Society” wetenschappelijk en financieel ondersteunen in de missionaire ontsluiting van het zwarte continent (en de “bronnen van de Nijl”). Wel ondervond hij tot eigen schade dat er gevaar school in een missionaire invulling van de geografie als imperialistische wetenschap. Zijn zendingsgenootschap, de “London Missionary Society” (LMS), vond diens publieke kruisen van intellectuele degens een serene inzet als missionaris onwaardig. De LMS schrok er, bij wijze van disciplinaire maatregel, rond 1855, niet voor terug Livingstone te overtuigen om als één van haar meest bejubelde zendingen (zelf) op te stappen (Burssens 1948; Draitsas 2010).ⁱ

Livingstone's enigszins bezoedelde blazen van missionaris zorgde ervoor dat met name protestants-evangelische zendingen een meer standvastig rolmodel zagen in diens “tochtgenoot” Johann Ludwig Krapf (1810-1881). Die Duitse luthers-evangelische zendeling voor de anglicaanse “Church Missionary Society” (CMS) legde een meer hobbelige weg af alvorens hij als geograaf echt werd gehoord. Zijn (her)ontdekking van Mount Kilimanjaro en Mount Kenya tijdens de verkenning voor een keten van missiestations in oostelijk Afrika was tussen 1848 en 1851 onderwerp van gesprek in de geografische genootschappen. Krapf bestempelde het onverwacht adembenemend zicht van sneeuw op Mount Kenya als een mijlpaal in de zoektocht naar de bronnen van diverse waterwegen in oostelijk Afrika. Hij noemde de Witte Nijl.

Prominente Britse en Duitse geografen zagen Krapf's claim echter vooral als onwelkome informatie voor de eigen hypothesen over de omstrede kwestie van de bronnen van de Nijl. Zij lieten hem zo snel als kon uit het zicht van de geografische kringen verdwijnen. Wel een opsteker voor de zendeling was dat de “Société de Géographie de Paris” zijn baanbrekend aandeel in de discussie reeds in 1852 huldigde met een zilveren onderzoeksmedaille. Aanleiding voor hem om in een opmerkelijke *cri de coeur* uit 1854 te getuigen bij toenmalig voorzitter Edme François Jomard (1777-1862) over de onwankelbare loyaliteit van de missionaris aan het christelijke geloof. Uit respect stelde Krapf zich terughoudend te hebben opgesteld in wetenschappelijke controverses. Tegelijkertijd speelde hij zelfzeker de bal door naar de geografische genootschappen die best wel wat meer konden luisteren naar missionarissen als terreindeskundigen bij uitstek (Van Overmeire 2017, pp. 27-28).ⁱⁱ

Een eerste onderzoeksvraag die in dit verband rijst, is in welke mate missionarissen die in de onmiskenbare voetsporen van Livingstone en Krapf traden, hebben geprobeerd zich te verlossen van een wetenschappelijk underdog-complex dat hen in een multidisciplinair gerichte studie van de geografie wel vaker deed verlammen? Die voorlopers waren er immers van overtuigd geraakt dat het consequent naleven van een missionaire denkwijze, die vasthing aan zoveel beperkende regels, het ondenkbaar maakte om in de seculiere geografische genootschappen beoordeeld te worden op interdisciplinair onderzoek vanuit een eigen missionair narratief. Wisten volgende generaties van door wetenschappelijke ambities gebeten missionarissen zich spiritueel beter gesterkt bij het loodsen van hun “vakkundige” expertise voorbij de checklists van de geografische genootschappen? En beoogden zij zo het

voortouw te nemen in een ruimere interdisciplinaire rol van betekenis en connectie met een seculiere geografie? Of bleven ook deze missionarissen gedegradeerd tot een tweede, multidisciplinaire onderzoeksrang? Eén die hen als weliswaar goed geplaatste terreinwaarnemers toch bij voorkeur aan de zijlijn van de geografische kringen hield om er zich eerst de moderniteiten van een wetenschappelijke discipline eigen te maken. Een tweede thema in dit onderzoek spitst zich toe op de ruime context van maatschappelijke en kerkelijke ontwikkelingen die op het Europese thuisfront tussen 1820 en 1919 de missionaire inbedding in de geografische genootschappen hebben doen verschuiven tussen multidisciplinaire en interdisciplinaire onderzoeksbenaderingen.

Een internationaal en confessioneel voldoende vergelijkende dataset van het missionaire geografische oeuvre dat hiertoe als basisonderzoeksmateriaal is vereist, was voordien feitelijk onbestaand. De eigen dataverzameling vertrok zodoende vanuit een reeks landelijke en plaatselijke geografische tijdschriften uit Europa die eerst (steekproefsgewijze) gescreend werden op de gerichtheid naar doelgroepen van missionarissen. Die bronnenselectie had ook de uitdrukkelijke plaatsing van de (missionaire) studie in de leidende Franse, Duitse en Britse wetenschapstradities van de geografie voor ogen (Livingstone 1993).ⁱⁱⁱ De weerhouden tijdschriften deelden een verwante inhoudsstructuur van artikels (onderzoekspapers), mededelingen (of updates vanuit het geografische werkveld) en recensies (van geografische artikels, boeken en kaarten). Die redactionele uniformiteit liet toe de tijdschriftenreeksen integraal (en dus niet meer steekproefsgewijze) te vergelijken en te analyseren op de genoemde datatypes van geografische kennis die missionarissen als hoofdauteur of als primaire informatiebron hadden. Dit afgesplitste databestand registreerde voor de onderzoeksperiode tussen 1820 en 1919 meer dan 5000 gepubliceerde missionaire bijdragen in de geografische tijdschriften (verder in de tekst worden die “missionaire records” genoemd). De verdeling van missionaire records tussen de geselecteerde geografische tijdschriften wordt weergegeven in de onderstaande tabel 1.

Tabel 1

Verdeling van de missionaire records volgens datatype per geografisch tijdschrift (1822-1919)

Datatype missionaire record	BSG		JRGS		PGM		MZJ		Totalen	
	Abs	Rel	Abs	Rel	Abs	Rel	Abs	Rel	Abs	Rel
Artikel (paper)	123	12,77	166	11,35	71	3,04	91	23,95	449	8,73
Mededeling	151	15,68	282	19,28	380	16,27	90	23,68	905	17,60
Recensie	689	71,55	1015	69,38	1885	80,69	199	52,37	3788	73,67
Totalen	963	100	1463	100	2336	100	380	100	5142	100

Verklaring: BSG = “Bulletin de la Société de Géographie”; JRGS = “Journal of the Royal Geographical Society”; PGM = “Petermanns Geographische Mitteilungen”; MZJ = “Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena”; Abs = in absolute cijfers; Rel = in relatieve cijfers (in percentage).

Eerst werden de ingevoerde bio- bibliografische en geografisch-thematische determinanten van de missionaire records statistisch uitgezet naar tellingen van

confessionele en institutionele (ver)spreiding en veranderlijkheid in de missionaire beoefening van de geografie. Dit kwantitatief-beschrijvende traject maakte gebruik van kruistabel- en trendanalyses. De tweede, kwalitatief-interpretatieve invalshoek nam de conceptuele, methodologische en contextuele gezichtspunten onder de loupe die in de missionaire studiethema's terugkeerden. Die inhoudsanalyse steunde behalve op de lectuur van de missionaire records ook op notulen van vergaderingen van de geografische genootschappen die er geheel of gedeeltelijk op betrekking hadden. Die laatsten werden als "handelingen" veelal gescheiden gepubliceerd.^{iv}

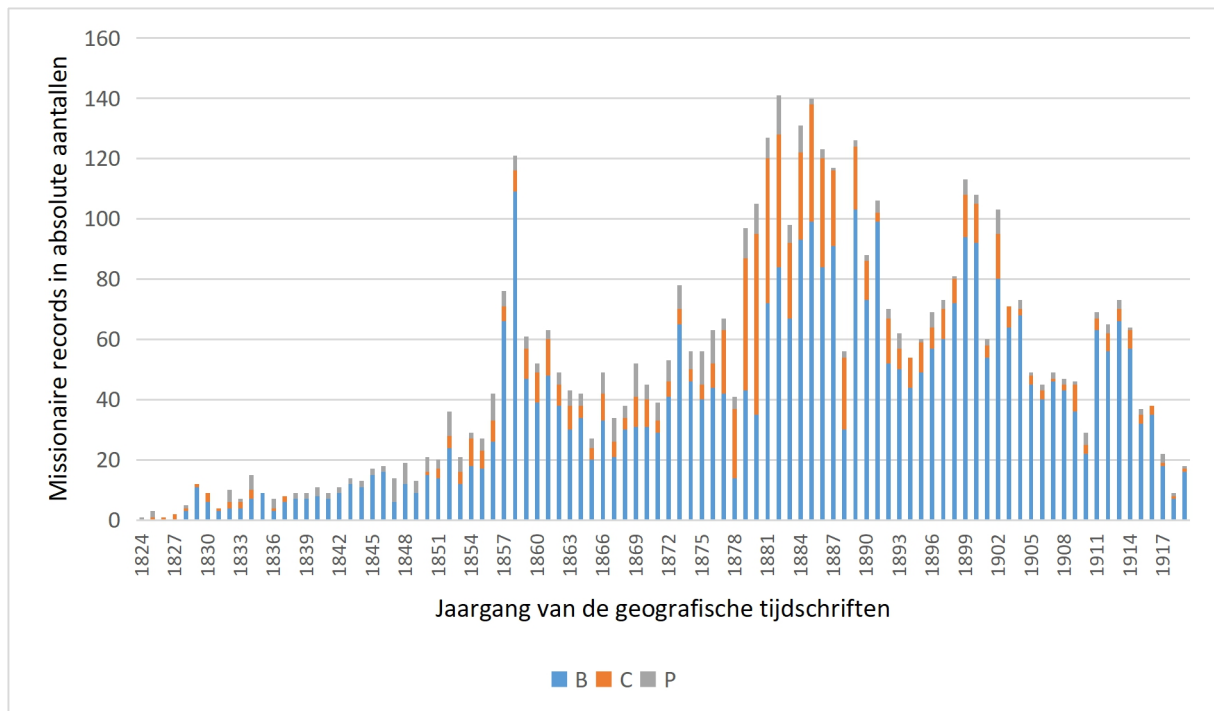
De datacollectie ging van start met het eerste nummer uit 1822 van het Franse tijdschrift van het Geografische Genootschap van Parijs (Fierro 1983). In het spoor van die "Bulletin de la Société de Géographie" bouwde de "Journal of the Royal Geographical Society" vanaf 1831 een stevige reputatie uit als missionaire informatiebron voor het Britse wereldrijk (Freeman 1980). Daarnaast was vanaf 1855 ook "Petermanns Geographische Mitteilungen" zijdelings betrokken bij diverse geografische genootschappen. Het tijdschrift vervulde een monumentale opdracht als Europees gerenommeerd platform in de onderlinge beoordeling van geografische publicaties. Het verwierf ook leidende autoriteit tot ver buiten Duitsland met de eigen publicatie van missionaire kaarten (Lentz & Ormeling 2008). Tenslotte kanaliseerden de "Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena" van het gelijknamige genootschap, ontstaan in 1882 als een lokale poot van de universiteit van Jena ("Friedrich-Schiller-Universität Jena"), nog voornamelijk de (Duitse) protestants-evangelische stem met een aparte missionaire themakatern (Stein 1972).

De datacollectie sloot af in 1919. In dat jaar zette "Maximum illud" van Benedictus XV (1854-1922), de eerste in een lange rij van pauselijke zendbrieven uit de twintigste eeuw, pontificale hervormingen van de missionaire beweging in. In die reeks van functionele eisen tot rectificatie van de missionering viel Rome de te nauwe banden met imperialistische regimes in Europa aan. Die fundamentele kritiek zinderde ook sterk na bij protestantse kerken, en had er een gedeelde revisie van de missionaire zienswijze tot gevolg. Verwacht mag worden dat de multidisciplinaire status van missionarissen in de geografie dan tevens een beslissende knauw heeft gekregen.

Missionarissen op het voorplan van de geografische genootschappen

Het is onmiskenbaar dat de interactie van missionarissen met de geografische genootschappen zowel gefaseerd, vertakt, veelvormig als flexibel is verlopen.

Ten eerste, de onderstaande figuur 1 maakt grafisch duidelijk dat op- en neergaande bewegingen van groei en terugval zich hebben afgetekend in de stroom van missionaire records naar de geografische tijdschriften.

Figuur 1: Tijdsverdeling van de missionary records volgens datatype, getotaliseerd voor de geselecteerde geografische tijdschriften (1822-1919)

(Verklaring: P = artikel (paper); C = mededeling; B = recensie)

Na een wat trage en zelfs aarzelende start - die ook de voortrekkersrol van Livingstone en Krapf rond 1850 typeerde - kwam de stroom aan missionary records in absolute cijfers stilaan op kruissnelheid. Die groei profiteerde goeddeels van aankomende missionary initiatieven en stichtingen tegen de faciliterende achtergrond van de rivaliserende Europese race richting Afrika. Die periode van het "hoog imperialisme" (1870-1914) strekte zich weliswaar uit over een véél groter koloniaal wereldgebied dan enkel het zwarte continent. Missionarissen zagen zich daarin bevoorrecht als betrouwbare bronnen van actuele geografische informatie. Rond de conferentie van Berlijn in 1884 noteerden de geografische tijdschriften zelfs pieken in missionary records. Tegen het einde van de negentiende eeuw zwakte die missionary bijdrage alweer fel af. De inbreng van missionary records viel dan deels ten prooi aan een sterk opspelende modernistische crisis in Europa. Toegenomen spanningen in speciaal de continentale christelijke kerken over opgelegde moderne politieke machtsstructuren en intellectuele denkkaders leidden aldus mee tot een verhoogde crisisdruk op de missionary interactie met geografische genootschappen.

In figuur 1 (en tabel 1) valt nog duidelijk te zien dat volwaardige artikels (papers) als meest invloedrijke graadmeter van een missionary beoefening van de geografie systematisch achterop hinkten in de tijdschriften. De andere (minder uitvoerige) datatypes van missionary records noteerden véél performanter. Die dubbele vaststelling zet de mogelijkheid van een grotere interdisciplinaire inbreng van missionarissen in de geografische genootschappen alvast op scherp. Van een gelijk wetenschappelijk speelveld voor missionarissen was duidelijk nooit veel sprake: het doelpubliek van geografische tijdschriften was dan ook niet steeds christelijk. Lezers die zich identificeerden als secularisten hadden minder oren naar een interdisciplinair

missionair discours. Tabel 1 laat één grote uitzondering zien: artikels scoorden relatief sterk onder de missionary records uit de “Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena”. Dit tijdschrift ambieerde de interdisciplinaire toezegging van missionarissen aan het geografische debat extra kracht bij te zetten!

Ten tweede, het christelijk huis is er één met vele kamers. Die verscheidenheid weerspiegelde zich in een frequentie en specificiteit van de missionary records die verschilden tussen missionerende organisaties van een zéér divers confessioneel toebehoren. Onderstaande tabel 2 maakt duidelijk dat de missionary groepen zich identificeerden met zowel roomskatholieke religieuze orden en congregaties als protestants-evangelische en anglicaanse zendingsgenootschappen. Meestal hadden zij ontstaanswortels in Europa. De inzet van hun geassocieerde leden als (gewijde) bedienaars van de eredienst droeg een omzeggens exclusieve mannelijke stempel. De grote afwezigheid van vrouwen, onder de geïdentificeerde missionary geografen, keert aldus terug in het genderprofiel van de missionerende organisaties in tabel 2.

Tabel 2

Top drie rangschikking van missionerende organisaties volgens oorsprong van de missionary records per geografisch tijdschrift (1822-1919)

Religieus instituut of zendings-genootschap	BSG		JRGS			PGM			MZJ		
	Abs	Rel		Abs	Rel		Abs	Rel		Abs	Rel
Protestants	347			712			1164			340	
SMEP	215	61,96	LMS	197	27,67	LMS	285	24,51	EMGB	57	16,76
LMS	64	18,44	FCS	97	13,62	RMGB	82	7,05	BMG	31	9,12
ABCFM	19	5,48	BMS	72	10,11	EMGB	73	6,53	RMGB	27	7,94
Rooms-katholiek	541			409			810			17	
SJ	98	18,11	SJ	164	40,10	SJ	188	23,21	CSSP	3	17,65
MEP	96	17,74	M. Afr.	44	10,76	MEP	114	14,07	MEP	3	17,65
CM	36	6,65	MEP	33	8,07	CSSP	68	8,40	MCCI	2	11,76
Anglicaans	61			332			343				
CMS	56	91,80	CMS	241	72,59	CMS	259	75,29	MM	7	30,43
UMCA	1	1,64	UMC A	31	9,34	UMCA	27	7,85	CMS	5	21,74
SPG	1	1,64	SPG	21	6,33	diocesan clerus	18	5,23	SAMS	4	17,39
Totalen	963			1463			2336			380	

Verklaring: BSG = “Bulletin de la Société de Géographie”; JRGS = “Journal of the Royal Geographical Society”; PGM = “Petermanns Geographische Mitteilungen”; MZJ = “Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena”; ABCFM = “American Board of Commissioners for Foreign Missions”; BMG = “Berliner Missionsgesellschaft”; BMS = “Baptist Missionary Society”; CM = “Congrégation de la Mission” (of lazaristen); CMS = “Church Missionary Society”; CSSP = “Congrégation du Saint-Esprit” (of spiritijnen); EMGB = “Evangelische Missionsgesellschaft Basel”; FCS = “Free Church of Scotland Foreign Mission”; LMS = “London Missionary Society”; M. Afr. = “Missionnaires d'Afrique” (of witte paters); MCCI = “Missionari comboniani del Cuore di Gesù” (of combonianen); MM = “Melanesian Mission”; RMGB = “Rheinische Missionsgesellschaft”; SAMS = “South American Missionary Society”; SJ = Sociëteit van Jezus; SMEP = “Société des missions

évangéliques de Paris”; SPG = “Society for the Propagation of the Gospel in Foreign Parts “; UMCA = “Universities' Mission to Central Africa “; Abs = in absolute cijfers; Rel = in relatieve cijfers (in percentage).

Behalve de “London Missionary Society” die wat moeilijker uit David Livingstone’s schaduw wist te treden, komt in tabel 2 de véél minder bekende “Evangelische Missionsgesellschaft Basel” naar voor als een koploper uit protestants-evangelische hoek. De wereldwijd actieve EMGB hielp in het herstel en de opschaling van een Europees transnationaal netwerk van lutheraans-piëtistische zendingsgenootschappen. Hieronder viel ook de “Société des missions évangéliques de Paris”. De SMEP was bovenal werkzaam in Afrika. Het was in dit gedeelte protestants-evangelische kader, en voortbouwend op het vermoedelijke vaderschap over de term missionaire geografie (“Missionsgeographie”) dat de EMGB de missionaire inbreng in de geografische tijdschriften een scherper profiel wist te geven (Van Overmeire 2017, pp. 101-103).

Aan roomskatholieke zijde straalden nog uitdrukkelijker het intellectuele charisma en de intercontinentale uitrol van de Sociëteit van Jezus bevorderlijk af. Samen met missionerende congregaties die in het spirituele kielzog van de jezuïeten waren ontstaan, scheerde die grootste orde van de roomskatholieke kerk, gesticht in 1540, hoge toppen in de missionaire records. De “Missions Étrangères de Paris” kwam in die familie van jezuïtische inspiratie het meest prominent in beeld. De MEP was dominant aanwezig in het Zuidoost-Aziatische deel van het Franse koloniale rijk. Tot dezelfde jezuïtische strekking met tal van missionaire geografen behoorden nog de “Missionnaires d’Afrique” (best bekend als “witte paters”). Zij kregen in 1878 Centraal-Afrika toegewezen als startterrein. Tenslotte, ook al haalde die in tabel 2 geen toprangschikking, kan hier specifiek voor België nog vermeld worden de congregatie van het Onbevlekt Hart van Maria (CICM), zoals de scheutisten voluit noemen. Zij waren verspreid actief in Binnen-Mongolië in het noorden van China (1865-1956) en (Belgisch-)Kongo (1889-heden).^v

Ten derde, de seculiere geografie was in de lange negentiende eeuw nog héél multidisciplinair georiënteerd. Het geheel met onder meer geologie en meteorologie, naast etnografie en zelfs linguïstiek, droeg niet altijd bij aan veel onderlinge verbondenheid (Livingstone 2005; Harries 2007). De onderstaande tabel 3 toont dat ook de geografische studie van missionarissen aan een veelheid van thema’s raakte.

Tabel 3

Verdeling van de missionary records volgens datatype per geografisch tijdschrift (1822-1919)

Sub-disciplines van de geografie	BSG	JRGS	PGM	MZJ	Totalen
Theoretische of algemene geografie					
Atlassen en globes	12	21	48	11	92
Inhoudsopgaven/referenties van missietijdschriften	312	68	16	10	406
Geschiedenis van de geografie	77	174	119	2	372
Geografische handboeken	2	3	1	5	11
Lexica	1	2	1	0	4
Politieke en commerciële geografie	13	16	32	31	92
Etnografie en humane geografie	0	11	13	6	30
Reisrepertoria en -gidsen	0	1	4	0	5
<i>Sub-totalen in theoretische of algemene geografie</i>	417	296	234	65	1012
Regionale of speciale geografie					
Reisverhalen	294	737	1276	122	2429
Geologie, orografie en hydrografie	7	39	68	1	115
Cartografie en topografie	62	109	151	13	335
Meteorologie, glaciologie en magnetisme	30	40	41	0	111
Botanische en zoölogische geografie	6	4	12	4	26
Etnografie, humane en politieke geografie	147	238	554	175	1114
<i>Sub-totalen in regionale of speciale geografie</i>	546	1167	2102	315	4130
<i>Totalen algemene en speciale geografie</i>	963	1463	2336	380	5142

Verklaring: de categorisering in geografische sub-disciplines is ontleend aan de inhoudstafels van “Petermanns Geographische Mitteilungen” (= PGM) en vertaald naar de inhoudsopgaven van de BSG = “Bulletin de la Société de Géographie”, JRGS = “Journal of the Royal Geographical Society” en MZJ = “Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena”.

Studies van particuliere geografische regio's (of regionale geografie) vormden een substantieel aandeel van de missionary records. Hierin keerden hoofdzakelijk etnografie en cartografie als volwaardige subcategorieën (én als occasionele onderzoeksthema's in de subcategorie “Reisverhalen”) terug. Die blik op tabel 3 bevestigt wat James Stewart (1831-1905) reeds in de “Journal of the Royal Geographical Society” van 1879 zag als essentiële hoekstenen in de geografische informatieopbouw voor missionarissen in Afrika. Als zendeling van de “Free Church of Scotland Foreign Mission” in het Britse protectoraat van Nyasaland (Malawi) (1907-1964) schreef hij het missionary nut van de geografie toe aan de studie van de wisselwerking tussen ruimtelijke parameters en humane gedragspatronen. Stewart zag zulke knelpunten opduiken voor de “Livingstonia Mission” rond Lake Nyasa (1878-1927). Hij verwees ernaar gevat als “the longitudes at the north end of the lake are like the slave trade arrangements at the south end, a little confused” (Van Overmeire 2017, p. 329). Wel preciseerde hij niet welke studiemethoden de zendingen in die geografische problematiek bij voorkeur moesten gebruiken.

Toch borduurde Stewart's prioritaire aandacht voor ruimtelijke determinanten verder op een kerkelijke geografie van Europese oorsprong. In navolging hiervan bleef de missionary cartografie in essentie interdisciplinair. Missionarissen tekenden op kaart in het bijzonder de fysische contouren uit van de missieterritoria die ingedeeld waren

in roomskatholieke of anglicaanse bisdommen (apostolische vicariaten) en protestants-evangelische zendingsgebieden (Vasquez 2011). Ook de missionaire studie van de etnografie ontleende legitimiteit aan een wat oudere interdisciplinaire dienstbaarheid. Een kwantificerende kerkelijke statistiek uit Europa (met tellingen van de religieuze praktijk in bijvoorbeeld de toediening van christelijke sacramenten) mondde daarbij op het missieveld uit in een overwegend beschrijvende analyse van inheemse religieuze en culturele gedragspatronen (Van Overmeire 2017, pp. 92-95).

Ten vierde, de missionaire organisaties uit tabel 2 koppelden hun bevoorrechte plaats in de geografische tijdschriften vaak aan een onderhandelde invlechting in de geografische genootschappen. Een dergelijk raamwerk van grotere interdisciplinaire gerichtheid regelde meestal eerst de overhandiging van reis- en onderzoeksrichtlijnen vanuit de geografische genootschappen. In een geste van validatie als evenwaardige bronnen van geografische data werd die overdracht wel steeds gevolgd door de periodieke uitwisseling van het tijdschrift van het geografisch genootschap tegen het huisblad van de missionerende organisatie. De “Société de Géographie de Paris” gaf zo een gewillig, confessioneel gebalanceerd oor aan de “Missions Étrangères de Paris”, die medeverantwoordelijke uitgever was van het internationale missieblad “Annales de la Propagation de la Foi”, én aan de “Société des missions évangéliques de Paris”. Die laatste protestantse sterkhouders in Frankrijk had de gelijknamige “Journal des missions évangéliques” onder haar hoede. De “Evangelische Missionsgesellschaft Basel” speelde zo een favoriete rol bij het geografisch genootschap van Jena. Maar die Bazelse onderzoeksvoorrang duurde enkel tot kort vóór 1914. Na een herschikking aan de redactionele top van het tijdschrift, nam de rivaliserende “Berliner Missionsgesellschaft” van lutheraanse signatuur de bestuurlijke fakkel over en ging er vervolgens met een groter deel van de geografische aandacht lopen (Van Overmeire 2017, pp. 140; 169; 299-300).

Ook bijeenkomsten onder auspiciën van de geografische genootschappen met missionarissen die nog in opleiding waren, versterkten de exclusieve allianties met missionerende organisaties. Een dergelijk initiatief op maat van een missionaire insourcing van geografische instructie, die ook de “Société de Géographie de Paris” niet was ontgaan, vond plaats in 1888. De algemene overste Augustin Planque (1826-1907) van de “Société des Missions Africaines de Lyon” nodigde in dat jaar enkele leden van de “Société de Géographie de Lyon” uit om een cursus toegepaste geografie (“géographie spéciale”) te komen verzorgen. Opvallend was dat die plaats vond binnen de muren van het eigen moederhuis te Lyon en vanuit missionair standpunt aldus een bijzondere interdisciplinaire dimensie kreeg. De reeks van workshops bracht missionarissen samen, die aan de vooravond van vertrek naar Afrika, er technieken aanleerden in het tekenen van kaarten en het verzamelen van economisch nuttige data. Van Brits belang dan weer waren de open trainingen van de “Royal Geographical Society” (RGS) te Londen. Die stonden tussen 1879 en 1948 ook voor zendelingen open. Deelnemers van onder meer de “London Missionary Society” en “Baptist Missionary Society”, waarmee de RGS bijzondere banden onderhield, kregen er instructie in astronomische metingen voor topografisch veldwerk. Vanaf 1884 volgden geïnteresseerde zendelingen in die beslist meer multidisciplinaire studieomgeving aanvullende lessen in “geografische vaardigheden” als fotografie, geologie en botanie (Van Overmeire 2017, pp. 111-112).

Tegenover al die gebundelde initiatieven vanuit de missionerende organisaties stond nog de individuele inbreng van een kleine, maar fel zichtbare groep van zendelingen. Die gingen na hun onderscheiding met het lidmaatschap of een onderzoeksprijs de geografische genootschappen beschouwen als vrijplaatsen voor de ontplooiing van gespecialiseerd, en sterk multidisciplinair gericht onderzoek. Ook al hadden ze daar niet altijd vooraf het groene licht voor gevraagd van hun missionerende organisaties. Die zagen daarmee de eigen interne controlemechanismen op de missionaire beoefening van wetenschappen dan weer fel ondermijnd (Bouron & Salvaing 2016).

Een erg treffende illustratie was het Franse missionaire boegbeeld Émile Petitot (1838-1916), een oblaat van de Onbevleete Maagd Maria. In een echo van David Livingstone,- waarbij ook protestantse waarnemers in Petitot een ware “katholieke Livingstone” zagen -, projecteerde hij ongewenste multidisciplinaire claims. In een streven naar internationale erkenning voor zijn geografisch onderzoek over de Brits-gecontroleerde, maar dan nog Franssprekende en rooms Katholieke “Northwest Territories”, gelegen tussen de Rocky Mountains en de Arctische Archipel in Canada, wedde Petitot op meerdere paarden. Een veelzijdige, hydrografisch, geomorfologisch en etnografisch onderbouwd artikel over de Mackenzie (de langste Canadese rivier), en de levensgewoonten van de “First Nations” stam van de Dene langs de Athabasca-rivier, zag eerst het licht in 1875 bij de “Société de Géographie de Paris”. Petitot kreeg er een zilveren medaille voor. In 1883 schreef hij geschiedenis in de “Journal of the Royal Geographical Society” met een Engelstalige (her)bewerking van het Franstalige artikel. Het was een eer die nooit eerder voor een rooms Katholieke missionaris was weggelegd. Die huldigde hem ook met de “Back Prize”. Petitot’s klim op de ladder van de Britse wetenschap kreeg nog een onverwachte inzet uit een interdisciplinaire hoek. Na enige uitschuivers inzake moreel gedrag als oblaat-missionaris, hoopte Petitot zich ermee een Brits-gezinder imago te geven in een doorstart als anglicaanse zending. Een overmoedige demarche die zijn relatie met de oblaten enkel onder nog véél grotere druk zette. Zij zouden de dwarse Petitot aanmanen tot blijvende terugkeer naar Frankrijk (Van Overmeire 2017, pp. 254-256).

Missionarissen op het achterplan van de geografische genootschappen

In de moeilijke keuze tussen een multidisciplinaire en interdisciplinaire weg was voor missionarissen de studie van wetenschappen als de geografie wel vaker zoals dansen op een slappe koord. Politieke, kerkelijke en maatschappelijke transitie in Europese naties als Duitsland, Frankrijk en het Verenigd Koninkrijk oefenden hierin verder verzwarende eisen en beperkingen uit.

Ten eerste, de incorporatie van missionarissen in het verzamelde gild van geografen verliep niet altijd vrijwillig of op basis van overwegend objectieve wetenschappelijke criteria. Meer intimiderende tactieken van rekrutering hadden veel te maken met de “culturele oorlogen” in vooral de verschillende Franse republieken en Duitsland. Die landen waren in gespannen relaties met de kerken na 1870 op weg om seculiere natiestaten te worden. Ideologische conflicten duwden er een politieke antireligieuze agenda door, en legden de godsdienstvrijheid aan banden. Nationale gezagsdragers schrokken er niet voor terug om de druk op missionaire organisaties nog op te voeren, met name als die een thuisbasis hadden op hun grondgebied. Zij wilden die nog steeds voor de kar van een imperialistisch en koloniaal expansionisme slepen.

Als gelijkgezinde sympathisanten kregen de geografische genootschappen in die multidisciplinaire krachtenbundeling een aanscherpend wetenschappelijk toezicht opgelegd. Zij interpelleerden de missionerende organisaties nog uitsluitend over de vertaling van hun nationale verplichtingen in geografische onderzoeksdaden. Zo speurde de “Société de Géographie de Paris” naarstig naar patriottische én kundige missionarissen die zich volop wilden engageren voor Frankrijk, naar het grote Britse voorbeeld van David Livingstone. Die kende daarom de missionarissen ook provocerend een met religieuze én seculiere motieven beladen zending toe in de rol van “missionarissen van de wetenschap” (“missionnaires de la science”). Behalve bij de dan nog actieve oblaat Émile Petitot in Canada, wist de “Société de Géographie de Paris” een dergelijk sentiment in de geest van missionarissen als nationalistische functionarissen (postuum) terug te vinden bij de diocesane priester-missionaris Michel Alexandre Debaize (1845-1879) in Congo en Pierre-Joseph-Georges Pigneau de Béhaine (1741-1799) in Vietnam (Vandeplas 1955; Van Overmeire 2017, pp. 256-257; 311-312). Als eerbetoon aan die laatste oud-bisschop voor de “Missions Étrangères de Paris” in “Frans-Cochinchina” kocht de “Société de Géographie de Paris” in 1911 diens geboortehuis in Origny-en-Thiérache (zie: afbeelding 1-2).

*Figuur 2: Geboortehuis van Pigneau de Béhaine MEP (1741-1799) te Origny-en-Thiérache (Frankrijk).
(Foto © D. Van Overmeire, 2016)*

*Figuur 3: Gedenkplaat van de “Société de Géographie de Paris” aan het geboortehuis van Pigneau de Béhaine MEP te Origny-en-Thiérache (Frankrijk)
(Foto © D. Van Overmeire, 2016)*

Ten tweede, na 1870 liet ook een veranderend theologisch en kerkelijk klimaat zich bovenal voelen in een multidisciplinaire onderzoekscultuur in geografische studies onder missionarissen. In de roomskatholieke kerkgemeenschap droegen vooral anti-modernistische pauselijke encyclieken bij tot een groeiende sfeer van wantrouwen ten aanzien van het seculiere streven om geloof en wetenschap met elkaar te

verzoenen. De eis dat christelijke wetenschappers Rome getrouw zouden blijven, veroorzaakte een soort van “Methodenstreit” in tal van studietakken. Die dwingende roep kende onder paus Pius X (1903-1914) met “Lamentabili Sane Exitu” en “Pascendi Dominici Gregis” uit 1907 en de aan alle clerus opgelegde antimodernistische eed vanaf 1910 een absoluut hoogtepunt. Wat missionarissen als geografen maten, de keuze van de paradigmata in de presentatie van hun data en hoe ze erover communiceerden in geografische tijdschriften werd door de oversten van de missionerende organisaties voortaan nog strenger getest en indien nodig ontmoedigd. Zij hielden als waakhonden over de juiste leer de missionaire studie van de geografie in de gaten om er geen theologische denkfouten in te laten maken. Zij speldden zo al snel hun missionarissen met een rebellerende studiemethodiek of ongewenste argumentatie het scheldlabel “modernist” op.

Zo was het symptomatisch dat ook onder brede protestants-evangelische geledingen, lang voor 1910, het sluimerende wantrouwen tegen het heliocentrisch referentiekader van Nicolaas Copernicus (1473-1543) en Galileo Galilei (1564-1642) in alle hevigheid terugkeerde. Missionarissen die zich in topografisch werk uitspraken voor eigen (astronomische) metingen van geografische afstanden in referentie tot de zon of andere stellaire lichamen werden teruggefloten. En zodoende raakten de gemoederen onder missionarissen al evenzeer sterk verhit over het gebruik van een precisiemeetinstrument als de theodoliet in de voorbereiding van kleinschalige geografische kaarten (afbeelding 3).^{vi}

Figuur 4: De Belgische scheutist Florent De Preter (1875-1957) naast een theodoliet. Foto genomen in China, ergens rond 1916 (Kadoc KU Leuven, Beeldarchief Scheutisten - Generaalat, 1862-1969)

In slechts één van vele voorbeelden raakte Eugène Creuse (1847-1880) aldus een gevoelige snaar bij de “Société de Géographie de Paris” dat hij als getrouw lid van de “Missions Étrangères de Paris” zich principieel geen astronomische metingen (met een theodoliet) had kunnen veroorloven bij het tekenen van een kaart van drie mineraalrijke Chinese provincies: Guangxi, Yunnan en Guizhou. Ondanks die multidisciplinair geïnspireerde disclaimer dat hij derhalve tekort had geschoten in de

mathematische nauwkeurigheidscriteria van een moderne geografie besloot de “Société de Géographie de Paris” in 1882 toch Creuse’s kaart van zuidwest China te publiceren. De duidelijk herkenbare oostgrens van het Vietnamese Tonkin gaf de kaart immers blijvend topografisch nut voor Frankrijk dat dan al actief was in de voorbereidende vorming van koloniale protectoraten in het naburige Indochina (Van Overmeire 2017, p. 349).

Missionaire autoriteiten namen eveneens het sluipend gif van een geografisch determinisme in het missionaire denken op de korrel. Het was Charles Darwin (1809-1882) die een stevige biologische basis had gelegd voor een geografische wetenschap die een grotere finaliteit of fataliteit toewees aan een natuurlijke omgeving waaronder de mens gebukt ging. Tabel 3 wees op subcategorieën van regionaal-geografische studies in geologie, hydrografie of meteorologie als een wat verrassend bijproduct van die missionaire aandacht (onder darwinistische invloed). Een dreigende uitloper van dit mechanistisch denken onder missionarissen was in het bijzonder het verlies van een moreel kompas in het toedekken van sociale en culturele praktijken. De deterministische logica werd gelinkt aan begripvolle missionaire interpretaties van polygamie, nomadisme of slavernij als inheemse reacties op geografische noodsituaties. Die geografische uitleg kreeg kritiek als missionaire zelfbeschadiging. Zendingen werden immers opgelegd een vuist te maken tegen diepgewortelde gebruiken als bijvoorbeeld slavernij door overal en altijd de voorschriften en normen uit de eigen christelijke moraal onverkort af te dwingen.

Het valt op hoe bovenal Britse protestantse zendingen (in een Afrikaanse missiecontext) meer uitgesproken waren in die begrijpende geografische lezing. Zo herbekeek Edward Coode Hore (1848-1912) van de “London Missionary Society” het fenomeen van slavernij vanuit een darwinistische context. De “ruil” van mensen tegen schaarse goederen rond Lake Tanganyika zag hij als een eerste stap naar een rationeler economisch gedrag onder harde geografische omstandigheden (en weg van het kannibalisme als een volgens hem nog radicalere keuze...). “All of us now believe in the doctrine of evolution, and this I conceive to be the evolution of slavery in Africa”, argumenteerde Lewis zijn stelling in de “Journal of the Royal Geographical Society” van 1889 (Van Overmeire 2017, p. 371). Roomskatholieke missionarissen zagen zich soms gelijkaardig geïnspireerd bij de opvang van ontheemde groepen in Afrika. Het ging dan bijvoorbeeld over controlemechanismen in een zorginfrastructuur van weeshuizen en werkateliers die zelf vormen van slavernij verdoezelden tot in de eigen missionaire gelederen. Dergelijk initiatieven van de spiritijnen in Gabon en Tanzania brachten precies de Franse missionaris Antoine Horner (1827-1880) als “geograaf” in het brede vizier van geleerde genootschappen in Europa. Onder paus Leo XIII (1878-1903) liet Horner’s overste, Alexandre Le Roy (1854-1938), de spiritijnen breken met die kromme zienswijze die vanaf einde jaren 1880 regelrecht dreigde in te gaan tegen de nieuwe geest van de “Société Anti-Esclavagiste de France” (Coosemans 1952; Van Overmeire 2017, pp. 365;-376-377; 419).

Missionarissen op een proactieve koers in de geografische genootschappen

Missionaire geografen uit diverse christelijke denominaties wogen alternatieve opties af om het spanningsveld met leerstellige geschilpunten te overbruggen, én aldus als interdisciplinaire wetenschappers naar buiten te treden in het geografisch debat.

Zij zagen een eerste uitwijkmogelijkheid in de oprichting van geografische genootschappen waarin missionarissen eigen actieve bestuursfuncties konden verwerven. Samen met vakgeografen als Fritz Regel (1853-1915) en Alfred Kirchhoff (1838-1907), verbonden aan de Duitse universiteit van Jena, mobiliseerde de protestants-lutherse predikant en missiepropagandist Richard Günther Kurze (1850-1918) daarom missionary partners in de werking van het “Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena” (Stein 1972). Franse rooms Katholieke missionarissen van de “Société des Missions Africaines de Lyon” verwierven dan weer een grotere vinger in de pap bij de oprichting van het geografisch genootschap van Lyon (Klein 2008).

Ten tweede, de nood van de missionarissen aan een grotere wetenschappelijke autonomie in de omgang met seculiere geografen vertaalde zich ook in het gebruik van doorverwijzingen naar meer kwaliteitsvolle data uit imperialistische bronnen. Het voorbeeld van de rooms Katholieke missionaris Creuse uit 1882 kan opnieuw worden aangehaald. Die hield in het topografische onvermogen tot eigen astronomische metingen wel nog een slag om de arm. De “Société de Géographie de Paris” reikte hem aldus, opvallend, een helpende hand van buitenaf. Het geografische genootschap lanceerde daarbij een oproep onder ter zake bevoegde lezers van het tijdschrift om bij het astronomisch toetsen van coördinaten van lengte en breedte in de Chinese provincie Sichuan te willen bijspringen. De bekomen resultaten konden dan dienen als basis voor de interpolatie van plaatscoördinaten die Creuse op een véél primitievere wijze had berekend volgens koers en afgelegde lengte vanuit een reeks van vertrekposities op loopafstand. Creuse's vroegtijdige dood maakte echter een einde aan de geplande verbetering van die kaart van zuidwest China.

Missionarissen vonden tevens een bijkomende toevlucht bij externe experts door hen rechtstreeks op het missieveld in te schakelen. Een staaltje van wat als missionary insourcing van wetenschappelijk talent (uit de geografische genootschappen) kan worden bestempeld, kwam in de figuur van de vrij anonieme James Stewart (1845-83). Hij was een neef van de eerder genoemde zendeling James Stewart (1831-1905). Stewart junior bracht naar de “Livingstonia Mission” in “Nyasaland” (Malawi) nuttige technische ervaring mee uit zijn tijd bij de “Public Works Department of the India Office”. Omdat hij ook topografisch was getraind bij de “Royal Geographical Society”, voerde hij astronomische metingen uit van de lengte van het Tanganyika- en Nyasameer (Malawimeer). Hij demonstreerde daarenboven technisch-geografisch vakmanschap bij de bouw van een missionary transportweg tussen de beide meren: de “Lake-Junction road” (1882-1883). Kurze, de missionary bezieler van het geografisch genootschap van Jena, bedacht hem met het toepasselijke label van “Missionsingenieur”. Aan rooms Katholieke zijde doken gelijkaardige contractorrelaties op van seculiere geografen die in team onder leiding van missionarissen werkten. Zo strikte Auguste Desgodins (1826-1913) van de “Missions Étrangères de Paris” François Garnier (1839-1873). De marine-officier en veelvuldig gedecoreerde explorer van de Mekong rivier in “Frans-Cochinchina” (Vietnam) werkte als sparringpartner van Desgodins in astronomische metingen op het Tibetaanse plateau (nu deel van de Chinese provincie Sichuan) (Van Overmeire 2017, pp. 262-263; 283-284).

Ten derde, ook de missiologen wisten de missionarissen een extra reddingsboei uit te werpen. Zij waren theologen die speciaal aan Duitse universiteiten een

academische werkplek hadden. Als “wetenschappers van de missionering” namen zij het voortouw in de strijd tegen anti-modernistische kritieken op het missionaire denken. Grondleggers als de luthers-evangelische predikant Gustav Warneck (1834-1910), de roomskatholieke priester Joseph Schmidlin (1876-1944) maar ook de Belgische jezuïet Pierre Charles (1883-1954) braken daarin een opvallende lans voor een vooral op interdisciplinaire leest geschoeide missionaire beoefening van de geografie (Van de Castele 1973; Collet 2002; Van Overmeire 2015). Een intellectuele flankering van de geografische genootschappen bleef daarbij in hun ogen beslist legitiem.^{vii}

Wel doopten missiologen als Schmidlin de geografische studie voor missionarissen bedachtzaam om tot “missiografie”. Dat neologisme was meer dan een onbewuste woordspeling. De omissie van het tussenvoegsel “geo” duwde een fysische (en dus multidisciplinaire) insteek bij de missionaire studie van geografische omgevingskarakteristieken opvallend naar de achtergrond. De naamsverandering verschoof de geografische aandacht van de missionarissen aldus handig weg van het stigma van de christelijke kerken op verdachte missionaire sympathieën met darwinistische denkbelden in een visie op de relatie tussen de mens en wereld.

Een groter interdisciplinair draagvlak hiervoor vonden de missiologen overigens bij een groep van Franse “humane geografen” als Paul Vidal de la Blache (1845-1918), Jean Brunhès (1869-1930) en Pierre Deffontaines (1894-1978). Centraal in de geografische argumentatie van die grondleggers van het “possibilisme” stond een matigende menselijke invloed op beperkingen van de leefomstandigheden. Omdat zij als moderne critici van het geografische determinisme ook een koloniaal gezinde hand hadden in de geografische genootschappen, evalueerden zij het ingenieuze vermogen van de mens als sterker dan de zichtbare natuurlijke omgevingskrachten.

Doorgedreven zelf-reddingsoperaties van onderuit, onder andere via technische verbeteringen in huisvesting, transport of gezondheidszorg, waren op hun beurt van groot belang om de missionaire actie een moderne gestalte te geven. Die zag een hefboomfunctie voor zich weggelegd in het vergroten van de morele én structurele weerbaarheid van inheemse leefgemeenschappen tegen invasieve geografische invloeden. Die aankomende, integrale visie op missiewerk, onder meer op het vlak van onderwijs en medische zorg, en wat verder verwijderd van enkel pastoraal, plaatste de missionarissen weliswaar voor grote uitdagingen. Daarbij dienden ze structureel ook zelf een echelon hoger te schakelen. Het was ook precies in de operationele uitvoering van die strategische omslag van de missionaire actie op het terrein dat een “interdisciplinaire” bundeling met koloniale actoren nog ernstige systeemfouten zou weven (Henkel 1989; van der Heyden & Feldtkeller 2012).

De paradigma-shift van de humane geografie wist ook het missionaire discours om te buigen naar een ruimere, constructieve aandacht voor de (materiële) veerkracht van andere culturen en religies.^{viii} Die etnografische ommezwaai kreeg aanmoediging op de hoogste kerkelijke besluitniveaus, en vergemakkelijkte na 1919 een inhaalbeweging van missionarissen in de geografische genootschappen.

Het blijft vooralsnog een belangrijke vraag, die voor het interbellum ook met aanvullende data uit Belgische geografische tijdschriften kan worden onderzocht, of missionarissen daarmee écht aan een interdisciplinaire erkenning als geografen

(terug)wonnen. Een verdere verschuiving naar volwaardige universitaire geografie-opleidingen in Duitsland, Frankrijk, het Verenigd Koninkrijk (en België), tegen een steeds luider klinkende roep van een internationale postkoloniale context, schroefde overigens ook de zichtbaarheid van de geografische genootschappen terug in de uitbouw van de discipline. Een tijdschrift als de “Mitteilungen der Geographischen Gesellschaft für Thüringen zu Jena” hield tijdens de Weimar Republiek (1919-1933) zelfs op te bestaan. Geografische genootschappen mikten voortaan op een ruimer publiek dan enkel grootstedelijke, academische elites. Met dat doel voor ogen maakten de geografische tijdschriften weliswaar dankbaar gebruik van een back-log aan missionair onderzoek dat sinds de oorlogsjaren ongepubliceerd was gebleven.

Conclusie

Over de lange negentiende eeuw bleef de wetenschappelijke interactie van missionarissen met de geografische genootschappen op twee benen hinken. Missionarissen getuigden hoe zij voortdurend voor en achter de schermen van die seculiere referentieplaatsen werden geslingerd.

Enerzijds prezen de geografische genootschappen de inzicht die missionarissen boden op vreemde streken en culturen. Tegelijkertijd doorstond de intellectuele erkenning van het missionaire kennis- en wereldbeeld ook extra druk in de geografische tijdschriften. Hiervoor waren in de eerste plaats woelige politieke relaties met roomskatholieke, protestants-evangelische en anglicaanse geloofsgemeenschappen in de eigen natiestaten van het missionaire behoren verantwoordelijk. De geografische tijdschriften zoomden in die spanningen gretig in op een vermeende amateuristische onderbouw van de missionaire studie van de geografie en wraakten ook inzonderheid diens geopolitieke neutraliteit. Vanuit dit ideologisch gekleurde perspectief vergrootten geleerde genootschappen de missionerende organisaties zelf tot interdisciplinair voorwerp van een wetenschappelijke discussie in de geografie.

Ook al werden in dat verband tussen Frankrijk, Duitsland en het Verenigd Koninkrijk ongelijke snelheden en intensiteiten opgemeten, de grondtoon bleef weliswaar dat missionerende organisaties, vooral bij wijze van pasmunt in kerkpolitieke disputen op het Europese thuisfront, zich onvoorwaardelijk dienden op te stellen in een multidisciplinaire kennisoverdracht. Geografische genootschappen toetsten die missionaire informatie vervolgens geostrategisch af en deelden ze mondjesmaat met imperialistische en koloniale actoren die er aan de touwtjes trokken.

Anderzijds resulteerden diezelfde maatschappelijke clashes ook in binnenkerkelijke spanningen. Die hielden de wetenschappelijke vrijheden van missionarissen onder een strop. Vooral na 1870 gingen kerkelijke restauratielijnen, –én dat vanuit een zeker gemeenschappelijk verzet van alle christelijke denominaties, – onder andere copernicaanse en darwinistische denkbeelden in een slecht daglicht stellen. In de geografie moest in het bijzonder de multidisciplinaire slagkracht van missionarissen die “modernistische” kritiek incasseren. Tegelijkertijd streefden de missionarissen, gedekt door het academische vangnet van missiologen, weliswaar naar een interdisciplinair tegengewicht in de modernisering van een studie van de geografie voor de eigen ambities en praktijken.

Eén van de aanbevelingen was de blijvende toeverlaat tot een intellectuele back-up van de geografische genootschappen. Die deed de missionaire spreidstand tussen een multidisciplinaire en interdisciplinaire beoefening van de geografie er weliswaar nog verder toenemen. Ten eerste, ook al hielp een interdisciplinaire verwevenheid, via de kritische lens van de humane geografen, de christelijke zending beslist een nieuwe adem te vinden langs de weg van concrete hulpinitiatieven, de geografische genootschappen zagen die maar wat graag gereduceerd tot het missionaire verlengstuk van een imperialistische vertrekpositie op het terrein.

Ten tweede, multidisciplinaire krachtlijnen in de missionaire studie van de geografie bleven bovendien stevig weerstand bieden via cartografisch-imperialistische grondslagen van het missionaire werkveld. Daarbij hield de her-adoptie van een wiskundig meer solide baseline, – die vaak het gevolg was geweest van een missionaire daad van (gehoorzaam) verzet tegen leerstellige anti-modernistische bezwaren ten aanzien van eigen astronomische metingen –, de maat van een koloniale wereldruimte. Die symbolische aansturing op kaart beperkte, zowel letterlijk als figuurlijk, andermaal het blikveld van de missionarissen om in een interdisciplinaire, praktijkrelevante studie van de geografie onderliggende imperialistische begrenzingen effectiever te overschrijden.

Bibliografie

Bouron, J.-M. & Salvaing, B. (eds.). 2016. Les missionnaires: entre identités individuelles et loyautés collectives: XIXe - XXe siècles. — Paris, Karthala, 341 pp.

Brickell, C. 2012. Geographies of Contemporary Christian Mission(aries). — *Geography Compass*, 6 (12): 725-739.

Burssens, A. 1948. Livingstone (Dr. David). — In: Kon. Bel. kolon. instit., Belgische Koloniale Biografie, T. I, kol. 607-611.

Carey, H. M. 2011. God's Empire: Religion and Colonialism in the British World, C.1801-1908. — Cambridge, Cambridge University Press, 446 pp.

Collet, G. 2002. '... bis an die Grenzen der Erde.' Grundfragen heutiger Missionswissenschaft. — Freiburg im Breisgau, Herder-Verlag, 284 pp.

Coosemans, M. 1952. Horner (R. P. Antoine). — *Inst. roy. colon. Belge, Biographie Coloniale Belge*, T. III, col. 453-455.

Dritsas, L. 2010. Zambesi: David Livingstone and Expeditionary Science in Africa. — London; New York, I.B.Tauris & Co, 256 pp.

Driver, F. 2001. Geography militant: cultures of exploration and empire. — Oxford, UK; Malden, Mass., USA, Blackwell Publishers, 268 pp.

Dujardin, C. 2016. World Missions as a Field of Inspiration for New Vatican Strategies towards Modern Society (1830-1940). — In: De Maeyer, J. & Viaene, V. (eds.), *World views and worldly wisdom: religion, ideology and politics, 1750-2000. Visions et expériences du monde: religion, idéologie et politique, 1750-2000.* — Leuven, Leuven University press, pp. 225-244.

Endfield, G. H. 2011. The Mission. — In: Agnew, J. & Livingstone, D. N. (eds.), *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge.* — London, SAGE Publications, pp. 202-216.

Fierro, A. 1983. *La Société de géographie: 1821-1946.* — Genève, Librairie Droz; Paris, Librairie H. Champion, 343 pp.

Freeman, T. W. 1980. The Royal Geographical Society and the Development of Geography. — In: Brown, E. H. (ed.), *Geography Yesterday and Tomorrow.* — Oxford; New York, Oxford University Press, pp. 1-99.

Harries, P. 2007. Butterflies & barbarians: Swiss missionaries & systems of knowledge in South-East Africa. — Oxford, James Currey, XVII + 286 pp.

Heffernan, M. 2011. Learned Societies. — In: Agnew, J. & Livingstone, D. N. (eds.), *The SAGE Handbook of Geographical Knowledge.* — London: SAGE Publications, pp. 111-125.

Henkel, R. 1989. Christian Missions in Africa, a social geographical study of the impact of their activities in Zambia. — Berlin, D. Reimer Verlag, 236 pp.

Herzstein, R. 2015. Lammens (Henri). — In: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, Biographie Belge d'Outre-Mer, T. IX, 2015, col. 232-234.

Klein, J.-F. 2008. La Société de géographie de Lyon: pour la Croix et la soie? (1873-1900). — In: Singaravélou, P. (ed.), L'Empire des géographes. Géographie, exploration et colonisation XIXe-XXe siècle. — Paris, Berlin: collection Mappemonde, pp. 91-109.

Lentz, S. & Ormeling, F. (eds.). 2008. Die Verräumlichung des Welt-Bildes, Petermanns Geographische Mitteilungen zwischen "explorativer Geographie" und der "Vermessenheit" europäischer Raumphantasien. — Stuttgart, Steiner, 267 pp.

Livingstone, D. N. 1993. The geographical tradition: episodes in the history of a contested enterprise. — Oxford, UK; Cambridge, USA, Blackwell Publishers, 444 pp. .

Livingstone, D. N. 2000. Geography. — In: Ferngren, G. B. (ed.), The History of Science and Religion in the Western Tradition: An Encyclopedia. — New York: Garland Pub., pp. 414-419.

Livingstone, D. N. 2005. Scientific inquiry and the missionary enterprise. — In: Finnegan, R. (ed.), Participating in the Knowledge Society: Researchers beyond the University Walls. — Basingstoke; New York, Palgrave Macmillan, pp. 50-64.

Stein, H. 1972. Die Geographie an der Universität Jena (1786-1939): ein Beitrag zur Entwicklung der Geographie als Wissenschaft. — Wiesbaden, Franz Steiner, 152 pp.
Van de Casteele, J. 1973. Charles (Pierre Albert Hubert). — In: Académie Royale des Sciences d'Outre-Mer, Biographie Belge d'Outre-Mer, T. VII-A, col. 128-141.

Vandeplas, A. 1955. Debaize (Michel Alexandre). — In: Inst. roy. colon. Belge, Biographie Coloniale Belge, T. IV, col. 180-183.

van der Heyden, U. & Feldtkeller, A. (eds.). 2012. Missionsgeschichte als Geschichte der Globalisierung von Wissen: transkulturelle Wissensaneignung und -vermittlung durch christliche Missionare in Afrika und Asien im 17., 18. und 19. Jahrhundert. — Stuttgart, Steiner, 456 pp.

Vandersmissen, J. 2009. Koningen van de wereld: Leopold II en de aardrijkskundige beweging. — Leuven, Acco, 503 pp.

Van Overmeire, D. 2015. 'The Sky is the Limit'. Missionary Imperatives and Constraints in Determining the Spatial Outline of the Mongolian Vicariates of the Congregation of Scheut, 1900-1939. — In: Dujardin, C. & Prudhomme, C. (eds.), Mission & science: missiology revised/missiologie revisitée, 1850-1940. — Leuven, Leuven University Press, pp. 271-283.

Van Overmeire, D. 2015. Verbrugge (Raphaël). — In: Biografisch woordenboek van de Belgen overzee, http://www.kaowarsom.be/nl/notices_verbrugge_raphael.

Van Overmeire, D. 2017. A dilemma in modernity: a geography study of the mission or the colony? Missionary parentheses in geography's guide to a modern apostleship (1822-1919). — Onuitgegeven doctoraatsverhandeling, KU Leuven, 487 pp.

Vasquez, J.-M. 2011. La cartographie missionnaire en Afrique: science, religion et conquête (1870-1930). — Paris, Karthala, 462 pp.

Zorn, J.-F. 2007. Histoire de la spiritualité missionnaire anglicane et protestante du Réveil à nos jours à travers quelques-uns de ses principaux inspirateurs. — In: Spindler, M. & Lenoble-B. A. (eds.), Spiritualités missionnaires contemporaines: entre charismes et institutions — Paris Karthala, pp. 31-46.

ⁱ Wat Livingstone als missionaire geograaf in de ogen van de “London Missionary Society” (LMS) van zijn voetstuk deed donderen, blijft onduidelijk. Mogelijks vond de LMS het wenselijker om wat minder sensatiezoekende berichten de wereld in te sturen over de kansen van de missionering in Afrika. Maar de LMS nam hem als fellow van de “Royal Geographical Society” ook onder vuur over die symbolische link met een moderne onderzoeksgemeenschap. Livingstone’s geprivilegieerde traineeship in 1852 bij Thomas Maclear (1794-1879), dan “Astronomer Royal” te Kaapstad, hoofdstad van de Britse Kaapkolonie (1814-1910), maakte hem extra kwetsbaar. Astronomische metingen in de voorbereiding van terreinkartering waren in missionaire ogen ongepast (Van Overmeire 2017, pp. 332; 353).

ⁱⁱ Ruim een kwarteeuw later, in 1878, zou de protestants-evangelische missioloog Gustav Warneck andermaal Krapf als voorbeeld nemen voor de missionaire studie van de geografie, en hem citeren uit diens brief aan Jomard van de “Société de Géographie de Paris” (Van Overmeire 2017, p. 126).

ⁱⁱⁱ Uit die vroege Franse, Duitse en Britse inbedding van de geografie vloeit ook de eerder laattijdige oprichting voort, pas rond 1876, van de Belgische geografische genootschappen van Antwerpen en Brussel, én het Koninklijk Nederlands Aardrijkskundig Genootschap (Vandersmissen 2009). Hun tijdschriften bleven daarom buiten de directe bronnenanalyse, al keerden wel tal van referenties terug in de missionaire records van het onderzoeksbestand.

^{iv} De conclusies van het onderzoek zijn verwerkt in een doctoraatsproefschrift dat in 2017 aan de Faculteit Letteren van de KU Leuven werd verdedigd (Van Overmeire 2017). Het proefschrift is er beschikbaar in diverse deelbibliotheken. Er wordt in de hiernavolgende tekst of voetnoten enkel verwezen naar specifieke pagina’s uit het proefschrift als (indirecte) referenties naar de gebruikte missionaire of geografische bronnen nodig worden geacht.

^v Onder hun missionaire geografen van verschillende afkomst bevonden zich dan ook Belgen. Bij hen was de hoger opgeleide Raphaël Verbrugge (1872-1957). Na een carrièreswitch als farmacologisch onderzoeker aan de universiteit van Gent, stortte hij zich als missionaris van Scheut vanuit een breed geografisch blikveld op de studie van het noorden van China (Van Overmeire 2015). De Vlaamse jezuïet Henri Depelchin (1882-1900), die missionaire ervaring in Brits-India wist te etaleren bij de ontsluiting van de Zambesi-missie in zuidelijk Afrika, keerde eveneens in meerdere missionaire records terug (Van Overmeire 2017, p. 287).

^{vi} Het getouwtrek tussen de scheutisten Jozef Rutten (1874-1950) en Florent De Preter (1875-1957) over het gebruik van een theodoliet voor missionaire terreinopmetingen in China vormt in deze discussie een verhelderende Belgische case (Van Overmeire 2015).

^{vii} Warneck’s dichte medewerker Peter Reinhold Grundemann (1836-1924) liep zelf stage als leerling-cartograaf bij Justus Perthes te Gotha, de uitgever van “Petermanns Geographische Mitteilungen”. Hij was er ook recensent voor geografisch werk van missionarissen (Van Overmeire 2017, pp. 96; 142).

^{viii} Enkele missionaire records verwezen in dat verband naar artikels van Belgische zendelingen (in de geografische tijdschriften van Antwerpen en Brussel). Die handelden over lokale verbeteringen inzake transport voor de grotere kansen op een humane zelfontwikkeling los van fysieke beperkingen. Zo publiceerde de scheutist Benoni De Wilde (1885-1945) over het langeafstandswegennet in Binnen-Mongolië in het noorden van China, en vanuit Libanon berichtte de jezuïet Henri Lammens (1862-1937) over nieuwe spoorwegverbindingen in het Ottomaanse rijk (Herzstein 2015; Van Overmeire 2017, p. 416).